

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonkilencedik akadémiai ülés.

Az III. osztály nyolczadik ülése.

1876. nov. 6.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklése alatt.

252. (29) »Az agy fejlődése, magasabb gerinczesek és emberi ébrényeken tett vizsgálatok nyomán.« Dr. Mihalkovics Géza egyetemi tanártól. Beterjeszti Balogh Kálmán. Kivonata ez :

Szerző két éven át folytatott vizsgálatainak eredményeit közli ezen értekezésben, a melynek feladata az, hogy a kifejlett agy bonczi viszonyait fejlődéstani nézpontokból magyarázza. Erre nézve az agy fejlődését kezdetől végig át kellett vizsgálni, mert e tárgy az utóbbi időkben behatőbb tanulmányozás tárgyává nem volt téve. Az eredményekből e helyt csak a legnevezetesebbeket lehet dióhéjba szorítva közleni, a melyek fejezetenkint a következők :

1. Az agycső a hármias agytagolás után azon tájjal végződik, a mely a látideg-keresztveződési helynek felel meg. Mindazon agyrészek, a melyek a kifejlett agyban a látideg-keresztveződési táj előtt fekszenek, tehát nevezetesen a nagy agytekéknek megfelelő fejlődési alapok (Anlagen), eleinte tökéletesen hiányzanak. A nagy agytekehólyag utólagos kinövés által származik a volt első agyhólyagból. Ebből az következtethető, hogy a nagy agy a fajnak későbbi szerzeménye, a mint hogy a lándzsahalnál (amphioxus) az agy tényleg a látteleptájjal végződik.

2. Az utólagosan képződött agytekehólyag eleinte egy közös üreget zár körül, tehát jobb és bal féltekére való felosztás rajta nem létezik. Ennek kórtani jelentősége annyiban van, mert gátolt fejlődésből (Hemmungsbildung) magyarázza azon eseteket, a melyekben torzszülötteknél a nagy agytekék egy közös üreget képeznek és az oldal-gyomrocok egy közös tág üreget zárnak körül. A közös tekehólyagnak két részre való tagolását azután az agysarlónak benövése okozza, a mely nyúlványról azonban megjegyzendő, hogy nemcsak az agysarlóvá lesz, hanem a láttelephólyag fölött két oldalszárra oszlik, a melyek a középső és oldalsó edényfonatok kötszövetévé lesznek. Az ébrényi agysarlónak

254.(31) »Az elhajlított fény polarisatiójáról« dr. *Fröhlich* Izortól. Előterjeszti h. Eötvös Loránd.

255 (32) »Egy hortobágyi sós keserűs víz vegyelemzése« *Schwarzer* Victor debreczeni gazdasági iskolai tanár részéről. Ismerteti *Than* Károly.

Mindezen értekezések szabályszerű bírálatra adandók

Harminczadik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv és széptud.) osztály *nyolczadik* ülése.

1876. nov. 13-án.

Pulszky Ferencz t. tag osztályelnök elnöklése alatt.

257. (29) Gyulai Pál osztálytitkár, betegsége által akadályozva levén, a mai ülés jegyzőkönyve vitelére

Szász Károly r. tagot szólítja föl.

258. (30) *Goldziher* Ignác a közelebbi nagygyűlésen választott lev. tag ily című értekezését olvassa fel székfoglalóul »A spanyol arabok helye az izlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.« Kivonatban így :

Felolvasó, miután röviden hálát mondott az Akadémiaának a neki szánt kitüntetésért, áttér az előadás tárgyára. A fölvetett kérdés megoldásában az elődöktől eltérő módszert követ és az övékkel ellentétes eredményre jut. Az elődök módszerét azért nem helyeselheti, minthogy egyrészről itéletükben nem a nép szellemi életére ható általános tényezőkre voltak figyelemmel, másrészről pedig a spanyol és keleti arabság relativ és nem absolut helyét bírálják meg. Rendesen tudniillik azon hatásból indulnak ki, melyet a spanyolországi arabok az európai művelődésre gyakoroltak; ezen hatás nem lehet mérvadó, midőn azon helyet akarjuk meghatározni, melyet az izlám fejlődésében elfoglalnak. Szerző tökéletesen át van hatva azon kultur-történeti horderőtől, melylyel az arabok Spanyolországban az európai tudomány, irodalom és társadalmi intézmények kifejlődésében birtak, és különös súlyt fektet azon jelenségre, hogy míg európai szókincsünk tuczatszámra hemzseg arab szóktól, melyeket hivatalos adminisztráció, kereskedelem, ruházat stb. dolgában, nem a nélkül, hogy ezen kölcsönzések benső behatásról ne tanuszkodnának, az araboktól kölcsönöztünk, addig az arabok vajmi keveset kölcsönöztek — kivéve a legujabb idöket — Európától.

A nyugati arabok azaz *magribi*-k és a keleti arabok azaz *mashriki*-k kulturfokának megítélésében szerző kutatás alá veszi azon alapokat, melyeken mindkettejük társadalmi és vallási élete és intézményeik alapulnak, nevezetesen pedig azon irányt, melyben ezen alapokból kiindulva, ama társadalmi és vallási alakulások képződtek. Mielőtt azonban ennek fejtegetésébe bocsátkozik, bírálat alá veszi a keletiekről egyáltalában és az izlám tekintetében különösen elterjedt előítéletet, mely az izlamtól

megtagadja a fejlődés és történelmi változás lehetőségét és az izlám kizárólag conservatív tendenciáját hangsúlyozza. Ezen előteletet, melyet mint a józan történeti felfogással homlokegyenest ellentétben állót tüntet fel, azután bővebben czáfolja egyes társadalmi jelenségek fölemlítése által, melyeknek történelmi változásait és fejlődését kimutatja. Így különösen a ruházati divat hullámozó változásaira hoz föl több példát. Az izlámtól tehát a priori nem lehet megvonni azon határozottságot, mely minden szerves és társadalmi alakulást jellemez, hogy míg fönn van, folytonos változásnak és fejlődésnek eredménye és tárgya.

Áttérve a muhammedán vallásos élet irányadó kutforrásaira, fejtegeti, hogy a *Koránon* és *tradítió*n kívül még főleg két kutforrás említettik: az imámok egyhangú *megegyezése* (idzsmâ') és az *analogia*. Ez utóbbi oly értelemben veendő, hogy ott a hol vagy az előbbi, az izlám legelső idejére vonatkozó források elegendő világosan vagy épen nem szólnak, az itélő subjectiv nézete (ra'j) és a körülmények határoznak. Ámde ezen utóbbi kútfő érvénye nincs általán elismerve. Sőt a négy orthodox iskola között (a *málíkita*, *hanlalita*, *sáfita* és *hanafita*) csak az utóbbi, a hanafita iskola ismeri el érvényét, míg különösen a málíkita iskola az, mely minden a tradícióban meg nem határozott jelenséget kárhoztat és szorosan a koránt és a tradítiót tartja a vallás és társadalom dolgában egyedüli irányadónak. Szerző ennek kapcsában a *bid'á* (ujítás) fogalmát fejtegeti és kimutatja, hogy az ujítások kárhoztatása a különféle iskolákban miképen mutatkozik és mily fokban érvényesül, azokban és a muhammedán kánoni ritus-tanból, házassági, nemzetközi stb. jogtanból merített példákon kimutatja a *traditionalismus* és *analogismus* elveinek alkalmazását. Ezután áttér a nevezett iskolák geographiai elterjedésére. A hanafita iskola, ugyanaz, melynek szabadelvűbb és toleransabb hajlama a jogtanból merített példákból mutatkozott, a keleti izlámokban van képviselve, míg a traditionalista *málíkita* iskola a nyugati izlám kánonában és Spanyolországban is uralkodott. Ennélfogva helytelen és ferde felfogás az, mely a nyugati izlámot mondja a keletivel viszonyban a toleráns és szabadelvű irány képviselőjének. A dolog egész megfordítva áll.

Az értekezés negyedik fejezetében szerző azon okokat sorolja föl, melyek a nyugati izlámot Málík tanai elfogadására birták és ezen okokat részint abban találja, hogy a nyugati izlám alakulása és a közös törzsből való elválása előbb történt, mielőtt a körülmények és különösen a Közép-Ázsiában tett hóditások és a nemzetközi érintkezés a persákkal és keresztyénekkel a keleti izlámot a szabadelvű *analogismus* kifejtésére kényszerítették. Ezért a nyugati arabok közelebb állanak a primitív muhammedán társadalomhoz, melynek tradícióit Málík tanai őrzik. Másrésről különösen még politikai indokokat is hoz fel, melyek a spanyol uralkodókkal Málíkot megkedveltették. Az abbazida chalifátus, mely keleten alakult, a spanyol uralkodóknak és Málík imámnak közös ellenfele volt. Ezen és más külső és belső indokok, melyek felsoroltatnak, segítették elő a Málíkita iskola által képviselt medínai traditionalismus és a subjectiv vélemény érvényesülését kizáró, valamint a fejlődési elvnek és

minden ujtásnak ellenszegülő irány megerősödését Spanyolországban és vele a nyugati izlamban. — Az értekezés ötödik fejezetében szerző egy-néhány ellenvetésre felel meg, melyek a főnebbi eredmény ellen fölhozhatók volnának. Nevezetesen kimutatja, hogy a nyugati izlám a tudományok tekintetében soha kezdeményező nem volt, hanem csak a keleti izlámtól nyert impulsusok nyomán indult, hogy a philosophiai mozgalom, mely az európai középkorra oly élénk és emlékezetes hatást gyakorolt, a keleti izlamból indult ki, hol a fejlődés szervezetének egyik eleven alkatrészét képezi, míg nyugaton az ulemák tiltakozása és a köz-nép kárhoztatása között indult meg, számos üldözésnek, autodafénak volt kitéve, és hogy a nyugoti izlám leghiresebb bölcsesei között egy sincs, ki az arabok között követőkre talált és iskolát alapított volna, míg a keleti izlám lényeges befolyást gyakorolt a muhammedán hit-tudomány és a társadalmi élet fejlődésére. Végül párhuzamot húz a nyugati és keleti izlám mysticismusa között és azon eredményre jut, hogy míg keleten a mysticismus a valláson belül szabadabb irányt teremtetett meg, melynek irodalmát mai nap is bámuljuk, addig a nyugati izlamban a vakbuzgóságnak, babonának és fanatismusnak volt istápolója. Mindezen okoknál fogva szerző értekezése végén azon eredményt mondja ki, hogy: az arabság két ágát versenyre bocsátván a vallásos gondolkodás, a szellemi élet fejlődésének s a muhammedán életnézet [haladásának történetében, az arabság keleti ágának kell odanyujtanunk a győző pálmáját.

Mint székfoglaló, bírálat nélkül az »Értekezések« közé vétetik föl s a felolvasó részére a tagsági oklevél kiadatik.

259. (31) P. *Thewrewk* Emil l. t. olvassa értekezését. »A magyar nominativusról.« Tartalma ez :

A mit a magyar nominativusról eddigelé tanítottak, azt a Nagy-szótár az alanyeset szó alatt 15 sorban foglalja össze.

Hogy még sok egyebet mondhatni róla, bizonyítja *Thewrewk* értekezése.

Bevezetésében a nominativus nevét és alakját tárgyalja.

Európai nyelvtanunk Görögországból származik s így hát a grammatikai terminológiát is ama classicus nemzettől örököltük. A görög műszókat lefordították latinra, s a latin elnevezés szolgált további másolatoknak mintául.

A görög a nominativust háromféleképp nevezte el ὀρθή, ὀνομαστική és ἐνθεῖα πρῶσινak. A latin, nominativus, rectus és nominandi casus-nak fordította.

Első magyar nyelvtani műszavaink Erdősitől erednek, ki ezt a casust a latin nyelv útmutatása szerint *nevezőnek* jelölte.

Ujabban *nevező* helyett *alanyesetet* mondanak, de mint hogy sok nominativus van, mely nem fejez ki alanyt, a nevező eset pedig találó egy elnevezés, *Thewrewk* inkább ezt választja s ujra beiktatja nyelvtani műszavaink sorába.

Első esetnek is mondják; mert minden nyelvtan a nevezőt az ese-

tek sorának legelejére teszi. Okát már Priscianus adta, ki V. 13,74. így szól: *quod ipse primus natura nascitur vel positione et ab eo facta flexione nascuntur obliqui casus.*

A nominativus tulajdonképen nem is eset, nem fejez ki semmiféle viszonyt, semmi egyéb csak fogalom-nevező. A fogalmat független voltában jelenti, azért is különösen a subjectum alakja. Hogy mégis az esetek közé számítjuk, csak oly formán van, mint a hogy az indogermán nyelvtan a semleges nemet is nemnek veszi: azaz eset azon ellentétnél fogva, melyben a többi esetekkel áll. V. ö. Krüger Griech. Spr. I. §. 45, 1, 2.

Tudva van, hogy az indo-germán nominativus *s*-szel van képezve s hogy ez az *s* Bopp felfedezése szerint (Vergl. Gr. I. 2. kiad. 277. lap. V. ö. Curtius Chronol. 251. l.) a *sa* pronominalis töből keletkezett. A szanszkrit *açvas*, görög *ἄλος*, latin *equus*, gót *dags* nominativusnak ismertető jele a végén álló *s*. A németben a rag lekopott. Gótban *dags*, németben *Tag*.

A magyar nevezőről tudomásul kell vennünk, hogy semmiféle ragja nincs, mely nominativusi voltát különösen mutatná, s e tekintetben meg a magyar a többi nyelvtestvérevel *s* ellenkezik az indo-germán nyelvtörzsszel, a mint ezt már Boller, *Die Declination in den finnischen Sprachen* című értekezésében, *Sitzungsb. der k. Akad. d. Wissensch. XI. 966—7.* jelentette.

Nem egyenlő, de hasonló tünemény mégis van az ugor nyelvcsaládban, a mint azt Budenz *Ugr. Sprachstudien* 2. füzetében: »*Determination des nomens durch affigirten Artikel im mordvinischen und in einigen anderen ugrischen Sprachen*« című értekezésében világosan kideríti.

E tünemény keletkeztére nézve egészen olyan, mint az indo-germán nominativus. A lényeges különbség abban áll, hogy az indo-germán nyelvcsaládban az az eredeti *sa* utóbb nominativusi rag és semmi egyéb: az ugor nyelvcsaládban a ragaszték *articulus* a határozatlan ragozási alak mellé egy mutatólág határozott ragozási alakot teremt. V. ö. mordvin *ava* = asszony, *avat'* = az asszony.

A mi a magyar nevezőt illeti, mondtuk, hogy semmi ragja, semmi ismertető jele nincs. Minden ugor nyelvben nominativus singularisul a ragtalan névtő szolgál, melynek nominativussá alakulása pusztán hangtani befolyásnak van alávetve, mely igaz, hogy olykor a tő végének többé-kevésbé jelentékeny megkurtulását okozta.

Rövid hangzó a tő végéről közönségesen eltűnik, péld. *hal* meg nem fogyott tője *hala*, *tél*-é *tele*, *hatalom*-é *hatalma* stb.

A végső hangzó eltűnése kétféleképp történik, vagy nyomtalanul, mint *hal*-ban, vagy úgy hogy pótlás fejében a megmaradt tő (végszótága) hangzóját megnyújtja, mint *tél*-ben. Mind a két esetet mutatja *fonala* kurtult tője, mely *fonal* is *fonál* is, szintúgy *kevese* kurtult tője, mely *keves* is, *kevés* is lehet.

A *hatalom*-félék alakulásáról ezt kell tudnunk. A tő *hatalma* a végső *a* eltüntével lett *hatalm* s így is hangzott a szó végén, mint azt a H beszéd s egyéb régi kútfők bizonyítják, később a kiejtés könnyebbi-

tésére az *lm* közé hangzó tódult, az *alhangu* szóknál *o*, a *felhanguak*-nál *e*.

A nominativus mondatfani tárgyalásának határai sokkal szélesek, mint első pillanatra gondolnók; mert a ragtalan esetek formája s a nevező formája közt legkisebb különbség sincs; az értekezésnek tehát mind a kettőt együtt kell szemügyre vennie.

Minden mondat egyenlet. A mondat egyenletvoltának kell tulajdonítanunk, hogy a név állítmány, a mint tartalmilag egynek vétetik az alanynyal, alakilag is vele egyenlő esetben áll.

Magyarban nincs külön vocativus. Nálunk a megszólításnál, megszólító kifakadásnál stb. csak a nevező szerepel.

Az appositíóról érdekes tudnunk, hogy a magyarban itt-ott olyan appositio is találkozik, mely a személynek vagy a dolognak nem egyáltalában való minőségét, hanem azt az állapotát jelenti, melyben az van, mikor az állítmánykifejezte cselekvés végbemegy. Elvértve fordul csak elő; rendesen *mint*-et vagy *ul-ül*-ragot használunk. Péld.

Kengyelfutó kezdte,
Földönfutó végezte.

Azaz : Mint kengyelfutó kezdte, mint földönfutó végezte.

A névi állítmányra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a magyar a tér, az idő s az ár mértékének fogalmát egyszerűen állítmányi viszonyba helyezi az alanynyal. Péld.

Galicia hetven posta, azaz hetven postányira van.

Számtalan az az eset, mikor nyelvünk összehasonlítás helyett azonosítással él. Az iskola az ilyet más nyelvekben költőiségnek nézi, a mi nyelvünknek nemzeti sajátsága. Péld. kőkény a szeme, selyem a fű stb.

Adverbialis nominativus, azaz igehatározó igehatározói képző nélkül.

Vagy eredetileg képző nélkül való.

Vagy a képző lekopott.

Vagy az ilyen nevező egy csonkult mondat maradványa.

Péld. jövet, menet, gyalog, azon mód, kétrét, esztendeje itt volt. stb.

A talan-telen-es melléknevek *ul-ül* nélkül is szerepelhetnek igehatározók gyanánt : számtalan borulok angyalom vállához.

Nominativus objectivus vagy ragtalan accusativus. Péld. falu látni, zab aratni stb.

A birtokragos tárgy accusativusa csak akkor lehet ragtalan, ha rag nélkül is mássalhangzón végződik, mi világosan azt mutatja, hogy itt nem a nominativus van a tárgy jelölésére használva, hanem hogy az accusativus ragja elkopott.

Péld. »Hirök porok föl nem találod,« de soha sem : »hire pora föl nem találod.«

A nominativus possessivus ragtalan genitivus. Jelenleg igaz, hogy a fa virága s a fa virágzik-ban a fa semmiben sem különbözik egymástól; de valamikor az ugor genitivus *n*-re végződött. Thewrewk a Faludi-

nál sokszor előforduló *erőn erővel*-féle kitételben még ennek végső maradványát látja, a minek Hunfalvy is magyarázza.

Az úgynevezett nominativus absolutus egyik legérdekesebb használata a magyar nevezőnek. Péld. *kenyere nem lévén*, kalácsra vágyódik; vagy Etele fölállott, *kehely* a kezében. (V. ö. a görög genitivus absolutust, s a latin ablativus absolutust.)

A nominativus absolutus után sorozható nemzeti költészetünknek ama sajátága, mely szerint a dal első sorában egy puszta nominativus áll minden állítmány nélkül. A nominativus nem fejez ki semmiféle viszonyt, semmi egyéb, csak fogalom nevező. Csakugyan ilyenül mutatkozik a magyar népdal elején: egy ige nélkül függetlenül odavetett szó vagy kitétel, mely jelenetet fest s mely látszólag semmi logikai összefüggésben nincs a rákövetkező mordattal; de érthető annak, ki magát a jelenetbe beleképeli. Péld.

Kicsifalu, fehér ház :

Hát te babám mit csinálsz ?

Végre a nominativus az anaboluthiá-ban is előfordul. Az élő beszéd ama sajátága, hogy megnevez valamit s a mit róla mond, azt oly alakban adja, hogy mondattanilag hozzá nem illik. (Mondatszerkezeti következtelenség) Péld.

Szeretöm járása,
Keze csóválása,
Akárki meglássa,
Nincs Csetényben mássa.

azaz *járásának*, *keze csóválásának* nincs mássa.

A magvaváló, inaszakadt s több effélékben magva, ina a válónak a szakadt-nak alanya. De ez az egész mondatokból vált jelzők tárgyalásához tartozik, azért Thewrewk ezt az érdekes kérdést más alkalomra halasztja.

Birálatra adatik.

Harminczegyedik akadémiái ülés.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1876. nov. 20.

Ipolyi Árnold r. t. elnöklése alatt.

261. (32) *Kautz* Gyula r. t. felolvassa ily czimű dolgozatát, mint egy készülő nagyobb munka egyik fejezetét : »A nemes érczek az emberiség történetében.«

262. (33) *Jakab* Elek l. t. felolvassa ily czimű értekezését : »A Ghyczyek Erdély történetében. Különös tekintettel a kormányzói intézmény kifejlődésére.« Röviden így :

Értekező először visszapillant Magyarország kétfelé válása időszakára, természetes eredményként mutatva ki azon ténnyt, hogy a kétfelé vált